

Shahid Bahonar
University of Kerman

Symbolic Examination of the Horse and Winged Horse in Iranian Culture, Religion, and Folklore

Ali Akbar Kamali Nahad¹ | Shahriar Shadi Go²

1. Corresponding author; Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University of Tehran, Iran. Email: alikamali@cfu.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University of Tehran, Iran. Email: sh.shadigo@cfu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 2025 March 29
Received in revised form 2025
June 11
Accepted 2025 August 9
Published online 2025
December 22

Keywords:

*Horse,
Winged horse,
Myth,
Religious Beliefs,
Mythology,
Symbolism.*

ABSTRACT

Purpose: The horse is among the most important animals that, due to its physical characteristics, domestication capability, and diverse roles, has accompanied humans since the dawn of civilization and has influenced various aspects of human life. This animal is recognized in many cultures with attributes such as loyalty, nobility, and friendship, and has been regarded as a symbol of moral values. The presence of the horse can be reflected in artworks, cave paintings, inscriptions, ritual objects, historical texts, as well as beliefs, ceremonies, myths, wars, religious rituals, celebrations, mourning, and even in romantic and epic narratives. Although other animals like dogs, cows, and sheep also appear in cultures, the horse's versatility, broad functionality, and the ability for human empathy have given it a more prominent status. The aim of this study is to identify the symbolic aspects and beliefs formed around the horse in general and the winged horse specifically within Iranian Islamic culture.

Method and Research: Using a descriptive-analytical approach and documentary studies, the authors seek to answer the question: "What position does the horse, especially the winged horse, hold in Iranian myths, religious beliefs, and culture, and how is this position represented in symbolism and cultural narratives?"

Findings and Conclusions: The results of this study show that the winged horse has held a symbolic and significant presence not only in Islamic texts with the narration of Buraq but also since ancient times in myths, popular beliefs, mystical traditions, and even in ancient religions.

Cite this article: Kamali Nahad, Ali Akbar, Shadi Go, Shahriar. (2025). Symbolic Examination of the Horse and Winged Horse in Iranian Culture, Religion, and Folklore. *Journal of Iranian Studies*, 24 (48), 339-363. <http://doi.org/10.22103/jis.2025.25038.2713>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.25038.2713>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The pervasive presence and significant role of horses in the daily lives of ancient peoples have left a broad and distinct mark on culture. Persian culture is rich with proverbs, maxims, and idiomatic expressions that frequently reference horses. To convey important messages and highlight sensitive matters, our ancestors often used allusions and veiled language, resulting in numerous proverbs featuring horses⁴. In these expressions, horses are commonly seen to embody nobility, a pivotal role in life, wealth, success, and superiority over other animals (particularly donkeys)⁵. For instance, dreaming of a horse was considered auspicious: "[Seeing] a horse [in a dream] signifies dominion and fortune, and also a wife" (Amoli, 1377, Vol. 3: 242).

In Persian culture, religion, and folklore, the horse is not merely recognized as a noble and valuable animal; in many texts, it serves as a symbol of power, courage, speed, and the link between the material and spiritual realms. Furthermore, manifestations of supernatural horses, such as winged horses, appear in mystical texts, mythological narratives, and religious accounts, often possessing a symbolic and sacred function. This research aims to symbolically investigate the status of the horse—encompassing both earthly and winged horses—across three domains: Iranian culture, religion, and folklore. It seeks to demonstrate how this creature has held a prominent position in the Iranian intellectual system, serving as a connector between earth and sky, or body and meaning. Therefore, focusing on all significant representations of the horse (both natural and mythical) is crucial for a comprehensive understanding of this cultural symbol, rather than merely treating it as a dispersed subject.

Methodology

This research employs a documentary and descriptive-analytical method. It begins by referencing the research background, then examines the position of the horse in ancient Iranian culture, followed by an emphasis on the importance of the horse in pre-Islamic periods (Achaemenid, Parthian, and Sasanian) in Iran. Finally, the place of the horse, especially winged horses, in legends and beliefs, mysticism, the Quran, and religion, is analyzed and described.

Discussion

Typically, among the legends found in some countries around the world, such as Greece, India, and Turkey, a common animal with shared characteristics can be identified: a legendary animal resembling a beautiful horse with long wings that also possesses astonishing speed. Some of these legendary horses have been so famous that their names are still mentioned from ancient times to today, with many books written and films made about them. In the treasure trove of Iranian folklore, such stories are also abundant. Examples include a story where the king's only son has a magical colt that saves him (Marzolph, 1376: 83); a mare that becomes pregnant from the neighing of another horse (ibid.: 149); the tale of a sea-colt brought from another place and sold in the city, which the prince asks his father to buy for him (ibid.: 21); and another story of a sea-colt that a gypsy kills out of envy (ibid.: 340). These are selections of horse stories that, although recently transcribed from oral tradition, originate from ancient thought and archetypes. These archetypes first appeared as cows and lions before the Aryans, and then as horses after the emergence of the Aryans. The creation of tales about horses was due to their high value and status in the general culture of past generations. In an Islamic narration, the worth and dignity of the horses of Mujahideen reach the level of respect of their riders²⁶. It is said that four animals have the right to enter paradise: the horse of the warrior (Ghazi), the camel of Salih, the donkey of Uzair, and the dog of the People of the Cave (Fakhr-e Modabber, 1346: 179). The horses of the Ghazi are reminiscent of the opening

verses of the holy Sura Al-Adiyat in the Quran, which swear by the horses of Muslims who attacked the infidels²⁸. Even today, in popular culture, it is customary to swear by Duldul, the horse of Imam Ali (AS), and Dhu al-Janah, the horse of Imam Hussein (AS).

Conclusion

The symbolic examination of the horse and winged horse in Iranian culture, religion, and folklore reveals that this animal, from ancient times to the Islamic era, has always held a symbolic position beyond its physical and practical role. In ancient pre-Avestan traditions, the horse, especially in the form of a winged horse, gained a celestial and superhuman manifestation in pictorial art and mythological narratives. This imagery continues in the Avesta with narratives such as Sraosha's chariot, the battle of Tishtrya and Apaosha, and the prayers of the Arteshtaran, where the horse is not only a sacred being but also an intermediary between the earthly and heavenly worlds³³.

In the Islamic period, this symbolic status is not weakened; rather, it is reinforced with new semantic weight in the religious, mystical, and epic spheres. In the Quran, Hadiths, and religious texts, the horse is linked to concepts such as jihad, nobility, and otherworldly reward. A prominent example is the horse of the Prophet of Islam in the narration of Miraj (Buraq), which shares similarities with the tradition of mythical winged horses³⁶. In Islamic mysticism, the horse is allegorically interpreted as the vehicle of spiritual journey and the movement of the soul towards truth; in Sufi texts, the horse represents the self, intellect, or will. In epic literature, horses like Rakhsh in the Shahnameh become entities with independent identities, alongside heroes³⁸.

Thus, the horse and winged horse in Iranian culture are not merely noble animals, but multifaceted and cross-cultural symbols that, from ancient Iran to the Islamic era, have conveyed themes such as power, spirituality, the connection between earth and sky, and the transition from the material world to the realm of meaning. The continuity of this symbol in Iranian texts, images, and beliefs demonstrates the depth of its position in Iran's historical and cultural mindset.

بررسی نمادین جایگاه اسب و اسب بالدار در فرهنگ، مذهب و افسانه‌های ایرانی

علی اکبر کمالی نهاد^۱ | شهریار شادی گو^۲

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۸-۵۶۴۴۱، تهران، ایران. رایانامه: alikalami@cfu.ac.ir

۲. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۸-۵۶۴۴۱، تهران، ایران. رایانامه: sh.shadigo@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه / هدف: اسب از جمله مهم‌ترین حیواناتی است که به سبب ویژگی‌های جسمانی، قابلیت اهلی شدن و نقش‌های متنوعش، از آغاز تمدن بشری با انسان همراه بوده و در ابعاد مختلف زندگی بشری تأثیرگذار بوده است. این حیوان در بسیاری از فرهنگ‌ها با صفاتی چون وفاداری، نجابت و دوستی شناخته شده و به عنوان نمادی از ارزش‌های اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است. بازتاب حضور اسب را می‌توان در آثار هنری، غارنگاره‌ها، کتیبه‌ها، اشیای آیینی، متون تاریخی و نیز در باورها، آیین‌ها، اسطوره‌ها، جنگ‌ها، آیین‌های مذهبی، شادی‌ها و سوگواری‌ها، و حتی در روایت‌های عاشقانه و حماسی مشاهده کرد. گرچه حیوانات دیگری همچون سگ، گاو و گوسفند نیز در فرهنگ‌ها حضور دارند، اما انعطاف‌پذیری، کارکرد گسترده و قابلیت هم‌ذات‌پنداری انسانی با اسب، جایگاه برجسته‌تری به آن بخشیده است. هدف این پژوهش، شناسایی وجوه نمادین و باورهای شکل‌گرفته پیرامون اسب به طور عام و اسب بالدار به طور خاص در فرهنگ ایرانی اسلامی است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش / رویکرد: نگارندگان با بهره‌گیری از رویکرد توصیفی - تحلیلی و مطالعات اسنادی تلاش دارند به این سؤال پاسخ گویند که «اسب، به‌ویژه اسب بالدار، چه جایگاهی در افسانه‌ها، باورهای مذهبی و فرهنگ ایرانی دارد و این جایگاه چگونه در نمادپردازی و روایت‌های فرهنگی بازنمایی شده است؟»
کلیدواژه‌ها: اسب، اسب بالدار، افسانه، باورهای مذهبی، اسطوره‌شناسی، نمادشناسی.	یافته‌ها/ نتایج: نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که اسب بالدار نه تنها در متون اسلامی و با روایت براق، بلکه از دوران باستان نیز در اسطوره‌ها، اعتقادات عامه، سنت‌های عرفانی و حتی در ادیان کهن، حضوری نمادین و پررنگ داشته است.

استناد: کمالی‌نهاد، علی‌اکبر؛ شادی‌گو، شهریار (۱۴۰۴). بررسی نمادین جایگاه اسب و اسب بالدار در فرهنگ، مذهب و افسانه‌های ایرانی. مجله

مطالعات ایرانی، ۲۴ (۴۸)، ۳۳۹-۳۶۳.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.25038.2713>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱- مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

اسب به لحاظ اصالت، نجابت، غرور و زیبایی ستوده می‌شود و در ادبیات، مذهب، عرفان و سایر ابعاد ذهنی و عینی به مانند ساحت هنر- می‌توان به حضور و نقش مثبت آن پی‌برد. در وصفش شاعران زبان به شعر می‌گشایند، صنعتگران زیبایی‌اش را به تصویر می‌کشند، افسانه‌سرایان از وی داستان‌ها می‌سرایند و مذهب‌یون در تمثیلات اخلاقی و عرفانی خود از وی بهره می‌جویند و این گونه است که اسب در زندگی بشری ماندگار می‌شود (جعفری دهکردی، ۱۳۹۶: ۱۳). وجود گونه‌های بسیار متنوع اسب، یکی دیگر از مزایای حضورش در زندگی انسان است. اسب‌ها به لحاظ تنوع نژاد، توانسته‌اند خود را با مقتضیات زندگی انسان در شرایط مختلف آب و هوایی و عوارض جغرافیایی گوناگون مطابقت داده و نیازهای متنوع انسان در سوارکاری، باربری و غیره را برآورده سازند.

علاقه ایرانیان باستان به این جانور چالاک و نیرومند را در نام‌گذاری شخصی آنان می‌توان مشاهده کرد. نام‌های زیادی از ایرانیان باستان به پسوند اسب ختم می‌شده است؛ از جمله این نام‌ها می‌توان به: گرشاسپ (دارنده اسب لاغر)، ارجاسب (دارنده اسب ارجمند)، لهراسب (تنداسب)، ویشناسپ، گشتاسپ (دارای اسب آماده)، جاماسپ، تهماسپ (دارای اسب فربه یا دارای اسب نیرومند)، هوسپ (دارای اسب خوب)، گشنسب (دارای اسب نر و دلیر)، شیداسب (دارنده اسب شیدور و درخشان)، بیوراسب (نام ضحاک، دارنده ده‌هزار اسب)، خروتاسب[□] (نام پدر ضحاک، دارنده اسب سهمگین) اشاره کرد. در فهرست نیاکان زرتشت پیامبر نیز به نام‌هایی با همین پسوند برمی‌خوریم (پورداوود، ۱۳۹۰: ۲۲۷).

حضور و نقش گسترده اسب در زندگی روزمره پیشینیان، رد پای بسیار گسترده و واضح در میدان فرهنگ باقی گذاشته است. در امثال و حکم و کنایات موجود در فرهنگ ایرانی نکات زیادی وجود دارد که در آن از اسب‌ها نام برده شده است. گذشتگان برای رساندن مطالب مهم و گوش‌زد کردن موضوعات حساس، گاه سخن را به کنایه و در لفافه بیان می‌کردند و از این رو، ما ضرب‌المثل‌های گوناگونی را می‌بینیم که در آن‌ها از اسب نام برده شده است. در اغلب این امثال، اسب‌ها به نجابت، داشتن نقش ویژه در زندگی، ثروت‌مندی، کام‌یابی و رجحان به دیگر حیوانات (مخصوصاً خر) دیده می‌شوند. «چنان که خواب دیدن این حیوان را نیز میمون و مبارک می‌دانستند: [دیدن] اسب [در خواب] ولایت و دولت بود و زن نیز باشد» (آملی، ۱۳۷۷، ج ۳: ۲۴۲).

در فرهنگ، مذهب و افسانه‌های ایرانی، اسب نه تنها به عنوان حیوانی نجیب و ارزشمند شناخته می‌شود، بلکه در بسیاری از متون نماد قدرت، شجاعت، سرعت، و پیوند میان جهان مادی و معنوی است. در این میان، جلوه‌هایی از اسب‌های فراطبیعی مانند اسب‌های بالدار نیز در متون عرفانی، داستان‌های اسطوره‌ای و روایات دینی دیده می‌شود که کارکردی نمادین و اغلب قدسی دارند. پژوهش حاضر، با هدف بررسی نمادین جایگاه اسب - اعم از اسب زمینی و اسب بالدار - در سه ساحت فرهنگ، مذهب و افسانه‌های ایرانی، تلاش دارد نشان دهد که چگونه این موجود در نقش پیونددهنده زمین و آسمان، یا جسم و معنا، در نظام اندیشه ایرانی حضوری پررنگ داشته است. از این رو، تمرکز بر همه نمادهای برجسته اسب (اعم از طبیعی و اسطوره‌ای) ضرورتی در راستای فهم جامع این نماد فرهنگی

است، نه پراکندگی موضوعی.

بر این اساس، در این پژوهش با مطالعه اسنادی و به روش توصیفی - تحلیلی ابتدا به پیشینه پژوهش اشاره می‌شود، بعد از آن، مطالعه جایگاه اسب را در فرهنگ ایران باستان از نظر می‌گذرانیم، سپس به اهمیت اسب در ادوار قبل از اسلام (هخامنشی، اشکانی و ساسانی) در ایران اشاره می‌شود و در نهایت جایگاه اسب و به‌ویژه اسبان بالدار در افسانه‌ها و باورها، عرفان، قرآن و مذهب، مورد تحلیل و توصیف قرار می‌گیرد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

براساس بررسی‌های انجام شده، تحقیق مستقلی که به صورت جامع به موضوع اسب و اسب‌های بالدار در فرهنگ، افسانه‌ها، مذهب و عرفان ایرانی پرداخته باشد، یافت نشده است؛ با این حال، پژوهش‌هایی مرتبط یا نزدیک به این حوزه وجود دارند که از میان آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ماحوزی (۱۳۷۷) در مقاله‌ای با عنوان: «اسب در ادبیات فارسی و فرهنگ ایرانی»، به ریشه واژه «اسب» در لغت و فرهنگ ایرانی، نام‌های اشتقاق‌یافته و ترکیب‌هایی که از آن بر جای مانده است، اشاره می‌کند و جایگاه اسب در ادبیات غنایی، حماسی و تاریخی ایران، اقوام باستانی و ملل هند و اروپایی را بررسی می‌نماید.

جایگاه مذهبی اسب نیز در تحقیق عناصری (۱۳۸۳) با نام «ذوالجنح اسبی از نژاد اسبان آسمانی»، بررسی شده است. در این مقاله به ویژگی‌های ذوالجنح، اسب امام حسین (ع) می‌پردازد و این جانور را هم‌ردیف براق، اسب رسول الله (ص) و دلدل، اسب حضرت علی (ع) می‌داند.

نوری (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «اخلاق و عرفان تمثیلی: بررسی اسب به عنوان یک نماد معنوی»، به این نتیجه می‌رسد که در نگاه اخلاقیون اسب مظهر نجابت و سودمندی و در نگاه عارفان، اسب سمبل سلوک و تقرب است.

صالح‌پور (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «اسب در فرهنگ ایرانی»، ضمن معرفی واژه اسب، اهمیت این حیوان را در فرهنگ بختیاری، خراسان، لرستان، کردی و گیلگی مورد توجه قرار داده است.

قلی‌زاده (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان: «اسب در اساطیر هند و اروپایی»، ویژگی و جایگاه مثبت و منفی اسب در این فرهنگ را تحلیل نموده است.

رسمی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «از اسب بالدار افلاطون تا طوطی جان مولانا» می‌کوشد با رویکردی تطبیقی، نمادهای «اسب بالدار» و «طوطی جان» را به مثابه صورت‌های مختلفی از تجسم روح در حرکت و پرواز تحلیل کند، و نشان دهد چگونه این تمثیل‌ها بیانگر درک مشترکی از ماهیت روح، آزادی، و بازگشت به مبدأ در سنت‌های فلسفی و عرفانی شرق و غرب هستند.

رحیم‌پور (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی جایگاه اسب از اسطوره تا تداوم نقش آن بر فرش». نشان می‌دهد که علی‌رغم حضور این نقش‌مایه حیوانی در فرش، تصویرشدن این حیوان را فارغ از معنای اسطوره‌ای دانسته و بیان کرده است که همراهی اسب با شکارچی در میدان شکار و اهمیت شکار در فرهنگ ایرانی، دلیل تصویرشدن اسب در فرش است و هم‌خوانی معنایی از نظر اسطوره‌های ایرانی با تصویرشدن این نقش‌مایه بر فرش مشاهده نشده است.

ایاز و موسوی سیرجانی (۱۳۹۷)، در مقاله «تطبیق مفاهیم نمادین اسب در آثار حماسی، غنایی و عرفانی (با تکیه بر شاهنامه

فردوسی، خمسه نظامی و مثنوی مولوی))، ابتدا نگرش حاکم بر اوستا و متون پهلوی را در مورد اسب مورد مطالعه قرار داده‌اند و مفاهیم نمادین این چارپا را در حیطه‌های حماسه، غنا و عرفان بیان کرده‌اند و در پایان هر قسمت، درصد تطبیق مفاهیم نمادین در دو یا هر سه اثر، بسامد نام جانور و درصد کاربرد مفاهیم نمادین اسب در هر اثر را تعیین کرده‌اند.

تاجیک محمدیه و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل تمثیل‌های نمادین اسب در شاهنامه فردوسی» بر این باور هستند که حکیم ابوالقاسم فردوسی با شخصیت‌بخشی به اسب و اعطای نقش تمثیلی به این حیوان، باعث جذابیت و ارزش بیشتر داستان‌های شاهنامه گردیده است.

از جمله پژوهش‌های قابل توجه در زمینه نمادشناسی اسب بالدار، می‌توان به مقاله فکری‌پور و شریفیان (۱۴۰۲) اشاره کرد که با تمرکز بر نقش برجسته اسب بالدار در یکی از مهرهای به دست آمده از موزه بوعلی سینا همدان، به تحلیل تاریخی-اسطوره‌ای این نقش پرداخته‌اند. آن‌ها با بررسی اسناد تصویری و متون تاریخی، نشان می‌دهند که ریشه‌های حضور اسب بالدار در فرهنگ ایرانی به قرون نهم یا دهم پیش از میلاد بازمی‌گردد و این نماد به تدریج از کارکرد آیینی در انتقال ارواح به نقش اسطوره‌ای در خدمت ایزدان چون تیشتر و مهر تحول یافته است. یافته‌های این پژوهش گواه آن است که نقش اسب بالدار، به‌ویژه بر مهرهای موبدان در دوره ساسانی، از بار معنایی مذهبی برخوردار بوده و با مفاهیمی چون خلوص، صعود و قدرت کیهانی در پیوند بوده است. این مطالعه، پشتوانه‌ای مهم برای بررسی تطور نماد اسب بالدار در پیوند با فرهنگ، مذهب و هنر ایرانی فراهم می‌سازد.

اسب، به‌ویژه در شکل نمادین خود یعنی اسب بالدار، یکی از عناصر ماندگار در فرهنگ، اسطوره و مذهب ایرانی است که در عین حضور پررنگ در متون و آثار، کمتر به طور تخصصی از منظر نمادشناسی مورد تحلیل قرار گرفته است. با وجود جایگاه ویژه‌ای که اسب در متون اساطیری مانند شاهنامه، متون دینی مانند روایت براق در اسلام، و داستان‌های عامه دارد، پژوهش‌های موجود اغلب به جنبه‌های تاریخی یا توصیفی آن بسنده کرده‌اند. در حالی که بررسی نمادین اسب و اسب بالدار، می‌تواند زوایای تازه‌ای از نقش این حیوان در ناخودآگاه جمعی ایرانیان و باورهای فرهنگی-دینی آنان آشکار کند.

۱-۳. روش‌شناسی پژوهش

این جستار از نظر هدف در شمار پژوهش‌های بنیادین قرار می‌گیرد و با توجه به وابستگی آن به حوزه‌ای خاص از معرفت، جنبه دانش‌افزای آن مد نظر است. از نظر ماهیت، توصیفی-تاریخی بوده و پس از تشریح موضوع، به تبیین وضعیت مسأله و ابعاد گوناگون آن می‌پردازد. این تحلیل بر پایه استدلال‌هایی صورت می‌گیرد که با استناد به تصاویر برجای مانده و منابع تاریخی، ادبی، عرفانی و مذهبی شکل می‌گیرند. بدین ترتیب، روش کیفی مبنای کار قرار گرفته است. اطلاعات این پژوهش به شیوه اسنادی گردآوری شده و ابزار گردآوری داده‌ها، برگه شناسه (فیش) است. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۲ اثر هنری از ادوار گوناگون تاریخ باستانی و اسلامی ایران است که به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند تا ضمن ارائه پیش‌زمینه‌ای تاریخی از نقش اسب در هنر و فرهنگ ایران باستان، به بررسی جایگاه این حیوان در افسانه‌ها، متون عرفانی، ادبیات و همچنین قرآن و آموزه‌های مذهبی پرداخته شود. از آن‌جا که نماد اسب و اسب بالدار در فرهنگ ایرانی دارای پیشینه‌ای کهن است، این پژوهش تلاش دارد سیر تحول این نماد را

در توالی تاریخی آن بررسی کند؛ از بازمانده‌های فرهنگی پیشاوستایی تا متون اوستایی و زرتشتی، و سپس جلوه‌های آن در متون اسلامی، عرفانی و ادبیات کلاسیک فارسی. رعایت تقدم و تأخر تاریخی در این مسیر، به درک دقیق‌تر از بستر شکل‌گیری و تحول معنایی این نماد کمک خواهد کرد.

۱-۴. یافته‌ها و نتیجه پژوهش

یافته‌ها نشان می‌دهد که اسب بالدار در فرهنگ ایرانی، افزون بر ویژگی‌های جسمانی و کارکردهای دنیوی، دارای شأنی آسمانی و معنوی بوده است. این موجود خیالی که از ترکیب اسب با نماد پرواز شکل گرفته، نقشی واسطه میان انسان و عالم قدسی یافته و در متون اسطوره‌ای، عرفانی و دینی به نماد سلوک، صعود روح و پیروزی خیر بر شر بدل شده است.

قرائن تاریخی و تطبیق نگاره‌ها و متون نشان می‌دهد که ایده اسب بالدار ریشه در باورهای ایران پیشاآریایی دارد و با اندیشه زرتشتی نبرد میان نور و ظلمت هم‌پیوند است. همچنین تشبیه براق در اسلام با اسب افسانه‌ای ایرانی، استمرار معنایی و تصویری این نماد را در بستر فرهنگ و هنر ایرانی-اسلامی تأیید می‌کند.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. اسب در فرهنگ ایران پیشاوستایی و اوستایی

توجه ایرانیان به اسب، پدیده‌ای نوظهور در دوران زرتشتی نیست؛ بلکه شواهد تاریخی و باستان‌شناختی حاکی از آن‌اند که اسب، از دوره‌های بسیار کهن‌تر، جایگاهی ویژه در فرهنگ و ذهنیت مردم این سرزمین داشته است.

الف: شواهد پیشاوستایی: اسب در هنر و اسطوره‌های کهن

آثار تصویری به جا مانده از سده‌های دهم تا هشتم پیش از میلاد، نشان‌دهنده کاربرد نمادین و آیینی اسب - به‌ویژه اسب بالدار - در فرهنگ پیشاایرانی‌اند. تصویر شماره ۱، نقشی از مردی سوار بر اسب بالدار را بر سفالینه‌ای از سده‌های ۱۰ تا ۹ پیش از میلاد نشان می‌دهد که گویی در حال عروج به آسمان است (گیرشمن، ۱۳۷۱: ۱۴). تصویر شماره ۲ نیز نقش اسب بالدار بر زین تزیینی از جام زرین حسن‌لو، مربوط به قرن ۸ پیش از میلاد را به نمایش می‌گذارد (همان: ۲۹۱). این آثار، که متعلق به دوران پیش از تکوین اوستا هستند، نشان‌دهنده نقش فرابشری و قدسی اسب در تخیل اسطوره‌ای ایرانیان کهن‌اند.

ب: اسب در اوستا و متون زرتشتی

با شکل‌گیری آیین زرتشتی و نگارش اوستا، این باورهای کهن نسبت به اسب ادامه یافته و صورت دینی و ساختارمند به خود گرفته‌اند. در متون اوستایی، اسب نه‌تنها حیوانی ارزشمند، بلکه موجودی مرتبط با نیروهای مینوی و کیهانی است. در بخشی از اوستا، چنین آمده است:

«سروش پارسای بُرزمند پیروز گیتی آشَوَن، رَدِ آشه را می‌ستاییم. گردونه او را چهار تکاور سپید، روشن، درخشان، پاک، هوشیار و بی‌سایه با سُم‌های شاخی زرکوب در پهنه مینوی می‌کشند. آنان تندترند از اسبان، از بادها، تندتر از باران، تندتر از ابر، تندتر از مرغان پران، تندتر ز تیر خوب پرتاب‌شده... اینان با دو رزم‌افزار فرا می‌رسند» (دوستخواه، ۱۳۸۸: ۲۲۶).

هم‌چنین در «تیریشت»، فرشته باران (تیشتر) به صورت اسب سپید باشکوهی با لگام زرین ظاهر می‌شود و با «آپوش» - دیو خشکسالی که او نیز به صورت اسبی سیاه و ترسناک مجسم شده - در آسمان می‌جنگد. در این نبرد، تیشتر سرانجام پیروز می‌شود و باران را به زمین می‌آورد (همان: ۲۳۹). این نبرد آسمانی نه تنها بر اهمیت اسب در صورت‌بندی روایی دین زرتشتی تأکید می‌کند، بلکه استمرار همان اسب نمادین کهن در قالبی تازه را نشان می‌دهد. در بخش‌های دیگر اوستا نیز به ارزش بالای اسب اشاره شده است. به عنوان نمونه، بهای یک اسب خوب، برابر با هشت گاو آبستن دانسته شده است و از توان دید استثنایی اسبان گفته می‌شود که در شب‌های تاریک ابری، می‌توانند موهای یال یا دم خود را از یکدیگر تشخیص دهند (پورداوود، ۱۳۹۰: ۲۳۶).

حتی در آیین مهر، که با اوستا در برخی مفاهیم اشتراک دارد، اسب جایگاهی مقدس دارد. در «مهریشت»، از نیایش ارتشتاران در حال سواری یاد می‌شود که از ایزد مهر، نیرو و تندرستی برای اسب‌ها و خود طلب می‌کنند تا در رزم بر دشمنان پیروز شوند (دوستخواه، ۱۳۸۸: ۳۵۶). این نمونه‌ها همه گواه آن‌اند که اسب در اندیشه ایرانیان باستان، نمادی چندوجهی از قدرت، معنویت، و ارتباط آسمانی بوده است.

تصویر شماره ۱: مردی سوار بر اسب بالدار خود در حال عروج به آسمان، (قرن ۱۰ تا ۹ پ. م.)، موزه تهران (گیرشمن، ۱۳۷۱: ۱۴)

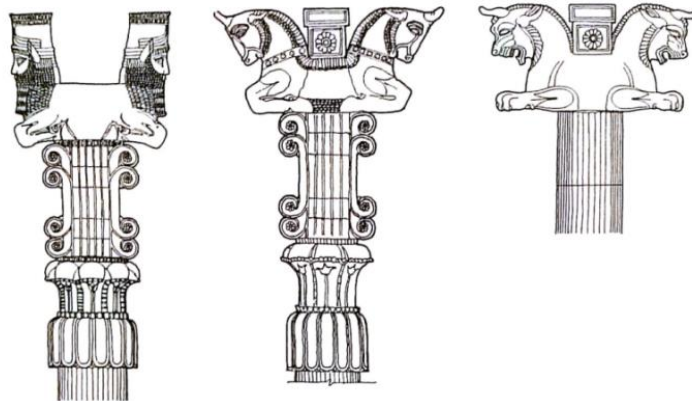

تصویر شماره ۲: اسب بالدار بر زین تزیینی و یراق اسب، یافته‌شده از حسن‌لو (قرن ۸ پ. م.)، موزه تهران (همان: ۲۹۱)

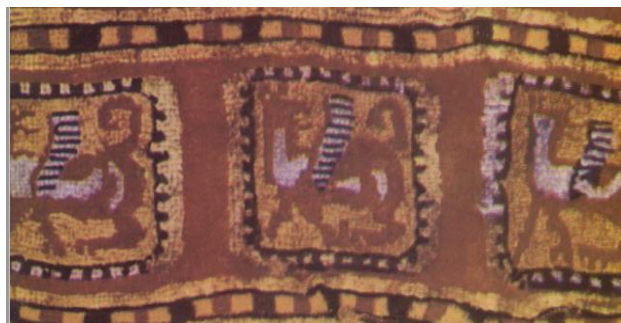
۲-۲. اسب در ادوار قبل از اسلام (هخامنشی، اشکانی و ساسانی) در ایران

در دوره اعتلای هنر هخامنشی، ما شاهد تکرار نقش‌مایه‌هایی این‌چنینی، اما با پیکره شیر و برخی جانوران افسانه‌ای دیگر هستیم و این پیش‌زمینه ناخودآگاه ایرانی در ترسیم ذهنی جانورانی افسانه‌ای تا روزگار کنونی است که اسب در بین آن‌ها نمود بیشتری دارد. ما در خلال افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی اسبانی ماوراء طبیعی را می‌بینیم که تبارشان به همان

جانوران افسانه‌ای ایلامی و سومری می‌رسد. اسبانی اصیل و غالباً در اختیار خانواده‌هایی اصیل که مالک این‌ها می‌شوند و داستانی دلکش را خلق می‌کنند. در آثار سنگی منطقه تخت جمشید نمونه‌ای از این اسب‌ها را مشاهده می‌کنیم (تصویر شماره ۳) (بهار و کسرتیان، ۱۳۸۷: ۸۵). علاوه بر این، اسب بالدار یکی از موجودات اساطیری این دوره است که بر روی قالی پازیریک نیز دیده می‌شود (تصویر شماره ۴) (گیرشمن، ۱۳۷۱: ۲۶۱).

تصویر شماره ۳: سرستون‌های تخت جمشید با نقش‌های شیر، اسب و موجودی تخیلی (بهار و کسرتیان، ۱۳۸۷: ۸۱)

تصویر شماره ۴: طرح اسب بالدار بر حاشیه فرش پازیریک (گیرشمن، ۱۳۷۱: ۲۶۱)

در دوران اشکانیان نیز می‌توان اهمیت بسیار زیاد اسبان را از نقوش سکه‌های برخی از شاهان آن زمان فهمید. در برخی از سکه‌های پارتی تصویر اسب یا سر اسب، حاکی از ارزش فوق‌العاده و یمن خوش این حیوان در فرهنگ ایران آن عصر است. بر بیشتر سکه‌های پارتی از جمله سکه اشگ دوم (تیرداد اول)، اشگ سوم (اردوان اول)، اشگ چهارم (فری یاپت) و اشگ ششم (مهرداد اول) تصویر سر اسب نقش گردیده است (سمسار، ۱۳۴۳: ۲۶). تصویر شماره ۵ نمونه‌ای از اسب این دوره را به نمایش می‌گذارد.

تصویر شماره ۵: سواره نظام اشکانی (جعفری دهکردی، ۱۳۹۶: ۱۳۴)

همانند دوره اشکانی، ساسانیان نیز به اسب و تیمار و نگه‌داشت این حیوان توجه ویژه‌ای داشتند. آنان همانند اسلاف خود مجبور به حفظ قلمرو گسترده ایران آن روزگار از آسیب اقوام وحشی‌ای بودند که سرزمین ایرانی‌تبار توران را استحاله کرده و بافت قومی آن را اندک اندک به نفع خود تغییر داده بودند. در دوره ساسانیان هونها و هیاطله از شرق تا معابر قفقاز قلمرو شاهنشاهی را تهدید می‌کردند، در غرب قدرت رقیب و مهاجم روم قرار داشت که تا حدود هزار سال بقای خود را در نابودی ایران می‌دید. و هم‌چنین در غرب قبایل غارتگر عرب که از کنترل مرزبانان حیره می‌رستند، به سرزمین‌های ایرانی آسیب‌زده و با شترهایشان در غبار صحرا محو می‌شدند. ایران در چنین وضعیتی ناگزیر از انتخاب بین تمدن و بربریت بود و نگهداری چراغ تمدن در این انتخاب سخت، جز با سامان‌دادن ارتشی قوی میسر نبود که بتواند در همه مرزها هم‌زمان بجنگد و خود را محکوم به پیروزی نداند. وجود چنین ارتشی جز با بهره‌کشی از اسبانی نژاده، چابک و رهوار، به مانند گولی افلیج می‌شد؛ از این روست که ساسانیان نهایت اهتمام خود را به پرورش اسبانی با سجه‌ها و خصایص بالا مصروف می‌داشتند (فریدنژاد، ۱۳۸۴: ۱۵۰).

تعداد زیادی از تصاویر این اسب‌ها از طریق نقوش ظروف زرین و سیمین و سنگ‌نگاره‌ها و سکه‌ها به دست ما رسیده است. نقوش ظروف فلزات رنگین در مقایسه با سایر نقوش از کیفیت و جزئیات بالاتری برخوردارند که خود مدارک قابل توجهی برای مطالعه تاریخ ساسانی به‌خصوص شخص شهریاران می‌باشند. در اغلب این صحنه‌ها، شاه بر اسبی که در آن زمان باید نمونه‌اعلای یک اسب نجیب و چالاک دانسته می‌شده، سوار است و حیوانی شکاری را به تیر و خدنگ خود زخمی کرده و یا با ورودش ولوله و همهمه در نخجیرگاه انداخته و حیوانات درنده شکارچی، به شکار پادشاه بدل گشته‌اند. شاهی با فرّ ایزدی، اهورایی و بی‌رقیب که حتی در نخجیرگاه نیز کسی به گرد پای او و اسبش نمی‌رسد؛ این‌گونه است که در آغاز اغلب فرس‌نامه‌ها، اسب را در میان حیوانات مانند شاه در میان انسان‌ها دانسته‌اند. محرمیت اسبان را به جلوه‌گاه شاهنشاه، بیشتر در نقوشی می‌توان دید که در آن‌ها شاهنشاه بزرگ در حال دریافت فره ایزدی و برگزیدگی وی بر ایران‌شهر از جانب اهورامزداست و البته در اینجا نیز به سادگی می‌توان ارتباط فکری مابین این سنگ‌نگاره‌ها را با اندیشه معراج بیان کرد. یکی از بهترین این سنگ‌نگاره‌ها، سنگ‌نگاره اهورامزدا و

اردشیر بابکان در نقش رستم است که در وضعیت بسیار مطلوبی نسبت به آثار مشابه خود حفظ شده است (تصویر شماره ۶) (فریه، ۱۳۷۴: ۶۰).

تصویر شماره ۶: دریافت نشان شهریاری توسط اردشیر بابکان از اهورامزدا

(<https://thetalmud.blog/2012/05/18/iranica-antiqua-47-more-on-the-hebrew-inscription-on-ardashirs-tunic>)

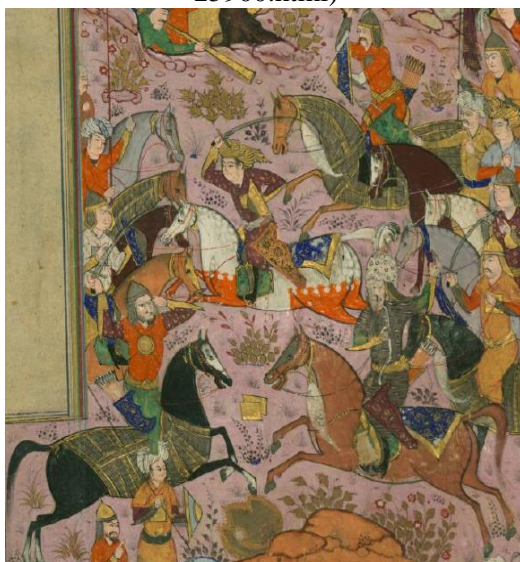
۲-۳. اسب در افسانه‌های ایرانی

معمولاً در میان افسانه‌های موجود در برخی از کشورهای دنیا مثل یونان، هند، ترکیه و... یک حیوان با ویژگی‌های مشترک را می‌توان یافت؛ حیوانی افسانه‌ای و شبیه اسبی زیبا با بال‌هایی بلند که قدرت شگفت‌انگیزی هم در دویدن دارد. حتی بعضی از این اسب‌های افسانه‌ای آنقدر مشهور بوده‌اند که از دوران باستان تا امروز هم هنوز نامشان بر سر زبان‌هاست و درباره آن‌ها کتاب‌های زیادی نوشته شده یا فیلم‌های زیادی هم ساخته شده است.

در گنجینه فولکلور ایرانی نیز داستان‌هایی از این قبیل کم نیستند. داستانی که در آن تنها پسر پادشاه کره اسبی دارد که از نیروهای جادویی برخوردار است و او را نجات می‌دهد (مارزلف، ۱۳۷۶: ۸۳)؛ اسبی که با شیهه‌کشیدن اسبی دیگر آبتن شده است (همان: ۱۴۹)؛ قصه کره دریایی که از جایی دیگر آورده‌اند و در شهر می‌فروشند و شاهزاده از پدر می‌خواهد آن را برایش بخرد (همان: ۲۱) و داستانی دیگر از کره دریایی که کولی از سر حسادت آن را می‌کشد (همان: ۳۴۰)؛ این‌ها گزیده‌ای از داستان اسبانی هستند که اگر چه در دوره اخیر از صورت شفاهی به صورت مکتوب درآمده‌اند، اما از اندیشه و کهن‌الگویی باستانی سرچشمه می‌گیرند که قبل از آریایی‌ها در شکل گاو و شیر و پس از پیدایش آریایی‌ها به شکل اسب فرصت نموده و جلوه پیدا کردند. تصویر شماره ۷ نمونه‌ای از این اسب بالدار را که تبدیل به اژدهای هفت سر شده است، در ادبیات ایرانی نشان می‌دهد. تصویر شماره ۸ نیز نمونه‌ای از اهمیت اسب در میدان نبرد را نشان می‌دهد که در شاهنامه فردوسی بارها به آن اشاره شده است. این اسبان با تزیینات متنوع در این نگاره نقاشی شده‌اند (جعفری دهکردی، ۱۳۹۵: ۱۲۳).

تصویر شماره ۷: تبدیل شدن اسب ماهان به اژدهایی هفت‌سر، نقاشی منسوب به بهزاد از خمسه نظامی متعلق به کتابخانه بریتانیا (<https://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/07/a-khamsah-ascribed-to-the-painter-bihzad-add-25900.html>)

تصویر شماره ۸: صحنه نبرد و اسبان با تن‌پوش‌های تمام‌تنه و نیم‌تنه، کپل‌پوش و حناندوده‌شده (شاهنامه والترز W602) (<https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W602/description.html>)

۲-۴. اسب در عرفان و مذهب

خصایص ویژه‌ای را که انسان در اسب به دیده امتیاز می‌نگریست، موجب شد آن را در ردیف حیوانات ارجمند و برتر بینگارد. اگر چه همراهی اسبان با انسان در سفر و حضر یکسان بوده و انتظار می‌رود در همه وقایع و سوانح

زندگی انسانی دیده شود، اما چه بسا که بسیاری از این روایات و حکایات حاصل تخیل راویان بوده باشند و بس. شمس‌الدین محمد آملی در *نقائس‌الفنون و عرائس‌العیون* پیروزی سپاه مسلمانان را بر ایرانیان و رومیان حاصل همین حضور اسبان می‌داند و چنین می‌گوید:

«و از خواص اسب آن است که از شیر برمد، نقل است که چون محمد بن سلمه با لشکری قصد بلاد روم کرد و بسیاری از شهرها بگشود، ملک روم لشکر گران ترتیب داد و آهنگ او کرد. محمد بن سلمه بر کثرت ایشان وقوف یافت و رسولان فرستاد و ایشان را به سخن مشغول کرد. فرمود تا اسبان را بیاورند و آن پوست‌ها را بیاورند و آن پوست‌ها را بر پشت آن‌ها بستند؛ چون رومیان صف راست کردند، بفرمود تا اسبان را در پیش صف برانند. اسبان کفار چون شیر بدیدند و آشوبی در میان ایشان افتاد و جمله به هزیمت رفتند و لشکر اسلام بر ایشان غلبه کردند» (آملی، ۱۳۷۷-۱۳۷۹، ج ۳: ۳۰۹).

وی هم‌چنین در مورد علت شکست ایرانیان نیز مرتکب چنین غلوی می‌شود: «و آورده‌اند که در حرب قادسیه چون لشکر عجم جسر را بریدند، عبدالله به کنار جوی آمد و اسب را برانگیخت و از نهر قادسیه که عرض آن چهل گز بود، بجهانید. لشکر عجم چون آن را مشاهده کردند، پنداشتند همه اعراب بر آن صفت‌اند و اسبان ایشان هم‌چنان بترسیدند و روی به گریز نهادند» (همان: ۳۱۰).

۲-۵. اسب در قرآن کریم

ساخت و پرداخت حکایت‌ها درباره اسبان، به خاطر ارزش و جایگاه والای اسب در فرهنگ عمومی گذشتگان بوده است. در روایتی اسلامی، قدر و منزلت اسبان مجاهدان به پای ارج و قرب راکبان‌شان می‌رسد. چنین گفته می‌شود که چهار جانور حق دخول در بهشت را دارند: اسب غازی، شتر صالح، خر عزیر و سگ اصحاب کهف (فخر مدبر، ۱۳۴۶: ۱۷۹). اسبان غازی، یادآور آیات نخست سوره مبارکه العادیات قرآن کریم است که در آن به اسبان مسلمانانی که بر کافران یورش برده بودند، قسم یاد شده است. امروزه نیز گاه در فرهنگ عامه رسم قسم خوردن به دلدل اسب حضرت علی (ع) و ذوالجناح اسب امام حسین (ع) مرسوم است.

شایان ذکر است که خداوند کریم در آیه ۶۰ سوره مبارکه انفال و آیه ۸ سوره مبارکه نحل به نقش دیگر اسب که همان سوارکاری است، اشاره می‌کند که عامل ترس دشمنان اسلام هستند. در فرهنگ شیعی نیز می‌توان به ذوالجناح اسب امام حسین (ع)، عقاب اسب حضرت عباس (ع) و طاویه اسب امام حسن (ع) اشاره کرد.

داستان‌های مذهبی از هزار رأس اسبان بالداری سخن می‌گویند که در آغاز در هر مرغزاری فرومی‌آمده و در هر آبگیری خود را سیراب می‌کرده‌اند. سلیمان نبی (ع) که سلسله‌ای از حکایات مذهبی مرتبط با بهایم را با نام او پیوند می‌زند، با دست‌یاری دیوان، آنان را به چنگ آورده و تعداد بسیار زیادی از آنان را آماج خشم خود ساخته و نابود می‌سازد. سلیمان برای در بند کردن آنان، آب تالاب را با مسکرات می‌انداید و پس از مست کردنشان، به هدف خود نایل می‌شود. به دستور سلیمان، بال اسبانی را که از خشم وی رسته بودند، ستردند و از آن‌ها نژاد اسبان تازی را گرفتند (همان: ۱۸۱). مفسرین بر این عقیده‌اند که آیات ۳۳-۳۰ سوره مبارکه «صاد» ناظر بر همین ماجرای سلیمان است. از آیات یادشده چنین استنباط می‌شود که اشتغال سلیمان به امر اسبان، موجب فوت وقت و قضای نماز وی

می‌شود و بر همین اساس خشم وی دامن‌گیر اسبان می‌گردد (واعظ کاشفی، ۱۳۱۲: ۷۳۰).
در تفسیر واعظ کاشفی به نام تفسیر حسینی یا تفسیر علیّه از اسبان دریایی سخن می‌رود و نه اسبان پرنده؛ ماجرای سلیمان نبی را می‌شود روایتی از آیین قربانی اسبان در جهان باستان دانست که در میان ایرانیان و سکائیان به نظایر آن برمی‌خوریم.

آیه چهاردهم از سوره مبارکه آل‌عمران، همانند آیه یادشده بالا، انسان را از پرداختن به امر دنیا و از آن جمله اسبانی باز می‌دارد که مایه فراموشی یاد حق می‌شوند. میددی در تفسیر این آیه از اسب‌های مسومه سخن می‌گوید و می‌افزاید که: اسب‌های مسومه، اسب‌های ملون یا اسب‌های رهاشده در علفزارهایند که معمولاً تربیت نیافته‌اند و وسیله گرایش آدمی به شهوت و دوری از تقرب به درگاه الهی می‌باشند (انصاری، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۶). میددی سپس به حدیثی نبوی اشاره می‌کند که آن حضرت حبّ اسبان و فرسان را زیباترین عشق پس از حب زنان می‌دانستند.
"وَعِنَانُ سِقَالٍ، لَمْ يَكُنْ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) بَعْدَ النِّسَاءِ مِنَ الْخَيْلِ" (انصاری، ۱۳۷۱، جلد ۲: ۳۷).
عرفای مسلمان این عشق و آزی را که در نفوس ضعیف انسانی به سوی پرورش و نگهداری حیوانات تجلی می‌کرد، نوعی از اشتغال به نفس می‌دانستند که مایه دوری از یاد الهی می‌شد. مولوی خاطر نشان می‌سازد که:

مرد را با اسب کی خویشی بود عشق اسبش از پی پیشی بود (مولوی، ۱۳۹۰، دفتر سوم: ۲۵۹)

برای درک بیشتر موضوع و نقش اسب در قرآن کریم، به جدول شماره ۱ دقت شود.

جدول شماره ۱: اهمیت اسب در فرهنگ اسلامی با توجه به آیات قرآن کریم

نام سوره	تعداد آیه	متن آیه	ترجمه آیه	موضوع
العادیات	آیات ۵- ۱ (۵ آیه)	وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾ فَأَثَرُنَّ بِهَنْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾	قسم به اسبانی که نفسشان به شماره افتاد. و در تاختن از سم ستوران بر سنگ، آتش افروختند. و صبحگاه آن‌ها را به غارت گرفتند. و گرد و غبار برانگیختند. و سپاه دشمن را همه در میان گرفتند.	اسبان غازی
ص	آیات ۳۳- ۳۰- (۴ آیه)	و وَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٣٠﴾ إِذْ عَرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافَّاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا	به داوود فرزندش سلیمان را عطا کردیم و او بسیار نیکو بنده‌ای بود؛ زیرا بسیار به درگاه خدا با تضرع و زاری رجوع می‌کرد. یاد کن وقتی را که بر او اسب‌های بسیار تندرو و نیکو را هنگام عصر ارائه دادند. در آن حال گفت که من از علاقه و حب نیکو از ذکر و نماز خدا غافل شدم تا آن‌که آفتاب در حجاب رخ بنهفت.	اسبان زیبا

	بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ «۳۳»	آنگاه خطاب کرد که آفتاب را بر من بازگردانید و شروع به دست کشیدن بر ساق و یال و گردن اسبان کرد.		
نحل	آیة ۸ (۱۱ آیة)	وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لَتَرَكِبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ «۸»	و اسبها و استرها و الاغها را آفرید تا بر آنها سوار شوید و برایتان مایه زینت باشد و چیزهایی خلق می کند که شما نمی دانید.	اسبان سواری
آل عمران	آیة ۱۴ (۱ آیة)	زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُمَقَظَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ «۱۴»	مردم را آرایش حب شهوات نفسانی که عبارت از میل به زن ها و فرزندان و همیان های زر و سیم و اسب های نشان دار نیکو و چهارپایان و مزارع است، در نظر زیبا و دل فریب است. لیکن این ها همه متاع زندگی فانی دنیاست و نزد خدا است همان منزل بازگشت نیکو.	اسبان نشان دار جهت منافع دنیوی و فراموشی حق
الانفال	آیة ۶۰ (۱ آیة)	وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ	هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن ها آماده سازید و هم چنین اسب های ورزیده برای میدان نبرد تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خود را بترسانید.	اسبان ورزیده جنگجو

۲-۶. براق

اما زیباترین و بارزترین تجلی مذهبی اسب را باید در اسب موسوم به بُراق دانست که در معراج پیامبر اسلام (ص) از آن یاد شده است. گرچه مصوران و نگارگران مسلمان از ترسیم و نقاشی چهره موجودات زنده و انسان ها و بالاخص چهره انبیا و امامان منع شده بودند، اما شوق ایمان و حس معنوی شان مانع از خواست آنان برای ترسیم چهره بُراق نبود. اگر چه اسب پرنده در زمان ظهور اسلام انگاره و موضوعی غریب و ناآشنا نبود؛ ولی بُراق حامل معنویتی بسیار ارجمند بود که هنرمندان مسلمان را به فراسوی ابرهای تخیل راه می برد (جعفری دهکردی، ۱۳۹۶: ۱۰۹). قصه معراج پیامبر اسلام (ص) ناظر بر آیة اول از سوره اسراء در قرآن کریم است. هم چنین مفسرین مسلمان ۱۸ آیة آغازین سوره مبارکه نجم را در ارتباط با معراج نبی اکرم (ص) تشریح می کنند. قصه معراج حاکی از سفر آن جهانی پیامبر (ص) با مرکبی به نام براق است که شمایل نگاری اسلامی آن را در هیئت اسب، اما در قالبی غریب تصویر می کند. تصویر شماره ۹ نمونه ای از نگارگری های معراج پیامبر (ص) را در دوره تیموری نشان می دهد که آن حضرت سوار بر اسب خود (براق) است. «در این نگاره، براق در حالی به تصویر کشیده شده که کتاب قرآن را در

دست دارد و نیم‌نگاهی به صاحب اصلی این کتاب مقدس انداخته است. شکل و شمایل براق در این تصویر، برگرفته از سنت‌های تصویری اسطوره‌ای ایران باستان و میان‌رودان است. دُم این موجود به فرشته‌ای نیم‌تنه با شمشیر و سپر ختم می‌شود که حالتی حماسی و محافظت‌گرایانه به تصویر بخشیده است. هر دو سر براق، تاجی زرین با نقوش اسلیمی دارند و خال‌های سفید بدن این موجود نیز بافتی لطیف و خیال‌انگیز ایجاد کرده‌اند که بر جنبه قدسی و فرازمینی آن تأکید دارد» (جعفری دهکردی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۷).

تصویر شماره ۹: معراج حضرت محمد (ص)، نسخه جامع‌التواریخ رشیدی (جعفری دهکردی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۷)

پیامبر از دروازه سمت راست بیت‌المقدس وارد این شهر شد، براق آن حضرت را همراه جبرئیل تا در مسجد-الاقصی از سمت قبله آن آورد که بعدها به باب محمد (ص) معروف شد (انصاری، ۱۳۹۴: ۷۵). اسبی بالدار با خصوصیات غیر عادی که چهره‌ای شبیه آدمیزاد داشته است و این راه را برای تخیلات شاعرانه و نگارگران مسلمان و عرفا و متکلمین برمی‌گشود؛ به طوری که هر کدام از این منابع هنر و اندیشه، گنجینه‌ای از تفکرات و احساسات را در مورد براق و مرکب رسول اکرم (ص) پدید آوردند. (تصاویر شماره ۱۰ تا ۱۲) (به نقل از: جعفری دهکردی، ۱۳۹۶: ۱۳۰ و ۱۳۴).

تصویر شماره ۱۰: نگاره معراج پیامبر در نسخه خطی حمله حیدری (همان: ۱۴۴)

تصویر شماره ۱۱: پیامبر در معراج و استقبال جبرئیل از ایشان (همان: ۱۴۳)

در کهن‌ترین روایات اسلامی موجود از واقعه معراج، از این مرکب یاد شده است؛ گرچه در جزئیات، موضوع و توصیفات ظاهری آن اختلاف بسیار است. در بیشتر روایات، جانوری سپیدرنگ با جثه‌ای میان آستر و درازگوش توصیف گشته که دارای چشم‌های قرمز بوده و نزدیک ران‌هایش دو بال داشته و در هر گام به اندازه میدان دید خود پیش می‌رفته است. در برخی روایت‌ها، براق مرکب پیامبران دیگر به‌ویژه ابراهیم نیز بوده است. هم‌چنین در گرایش به توجیه عرفانی واژه، در برخی متون چون معراج‌نامه ابن سینا در بعضی از روایات، اسب دیگری به نام لزاز (تندرو) یا رسوب (برنده تا پایین) و درازگوش دیگری به نام عفیر (خاکی‌رنگ) را نیز به عنوان مرکب پیامبر (ص) ذکر کرده‌اند (بحارالانوار، ج ۱۶: ۹۸). ابوعلی سینا در توصیف براق این‌طور بیان می‌دارد:

«و به براق مانند از آن کرد که روشن بود و مدد رونده مرکب باشد و در آن سفر مددکننده او خواست بودن، لاجرم به نام مرکب خواندش. وانکه گفت: از خری بزرگ‌تر بود و از اسبی کهتر؛ یعنی از عقل انسانی بزرگ‌تر بود و از عقل اول کوچک‌تر. وانکه گفت: روی او چون روی آدمیان بود؛ یعنی مایل است به تربیت انسان و چنان شفقت دارد بر آدمیان که جنس را باشد بر نوع خود و مانندگی آدمیان به طریق شفقت و تربیت است. وانکه گفت: درازدست و درازپای است؛ یعنی که فایده او به همه جا می‌رسد و فیض او همه چیزها را تازه می‌دارد. وانکه گفتم: خواستم بر وی نشینم سرکشی کرد، جبرئیل یاری داد مرا تا رام شد؛ یعنی به حکم آن‌که در عالم جسمانی بود، خواستم که بر وی نشینم؛ یعنی بر صحبت وی پیوندم، قبول نکرد تا آن‌که قوت قدسی مرا غسل کرد از مشغله‌های جهل و عوائق با جسم مجرد کشتم و به وسیلت او به فیض و فایده عقل فعال رسیدم» (ابن سینا، بی تا: ۹۳).

توصیفات ادبی نظامی گنجوی را می‌توان از زیباترین آثار ادبی درباره براق دانست. وی در آغاز هر یک از منظومه‌های خود بخشی را به نعت پیامبر اکرم (ص) و در خلال آن به توصیف براق در زیباترین شکل ممکن کرده است. نظامی از اسبی ابریشمی دم و لؤلؤسُم سخن می‌گوید که کامل‌ترین مردمان جهان را به نقطه‌اعلای آفرینش می‌رساند و در این مصاف توسن تخیل وی به‌هیچ‌روی از براق عقب نمی‌ماند:

براقی شتابنده زیرش چو برق	ستامش چو خورشید در نور غرق
از آن خوش‌عنان‌تر که آید گمان	وز آن تیزروتر که تیر از کمان
شتابنده‌تر وهم علوی خرام	از او بازپس مانده هفتاد گام

چنان شد که از تیزی گام او
سبق برد بر جنبش آرام او
(نظامی گنجوی، ۱۳۸۶، ج دوم: ۲۱۸)

و یا:

نگارین پیکری چون صورت باغ
سرش بکر از لگام و رانش از داغ
نه ابر، از ابر نیسان دُرفشان‌تر
نه باد، از باد بستان خوش‌عنان‌تر
چو دریایی ز گوهر کرده زینش
نگشته وهم کس زورق‌نشینش
(همان، ج اول: ۳۷۰)

توصیف خاقانی از براق را نیز می‌توان هم‌پای شعر نظامی ارزیابی کرد:

میدان ازل ندیده باری
بر پشت فلک چون او سواری
در زیرش مرکبی روان‌تن
گویا و خموش و رام و توسن
در مرتع قدسیان چریده
در مریط سدره آرمیده
پرورده و برنهاده داغش
رایض به ریاض هشت باغش
جای و علفش نه زین کهن فرش
از خوشهٔ چرخ و گوشهٔ عرش
هم پیکرش از سلالهٔ نور
هم پرچمش از کلالهٔ حور
جَنّی حرکات و آدمی‌روی
ناهیدعذار و مشتری‌خوی
چون زلف بتان دمش گره‌ور
چون خوی مهان دمش معطر
بر پشت چنین فلک‌نهادی
بنشست چنان ملک‌نژادی
وین گفته که دورباد یا رب
چشم بد از این سواره‌مرکب

(خاقانی شروانی، ۱۳۸۶: ۱۰۹)

عطار در سخن از کوشش و ممارست‌های عارفانهٔ خود، جان خویش را به اسبی تشبیه می‌کند که بار گران تن و طوق ریاضت بر گرده آن نهاده‌اند:

چندان که به جهد اسب جان می‌رانم،
چون می‌نگرم، هنوز در زندانم
از بس که زدم آه ز درد دل ریش
بیم است که با آه برآید جانم

عطار ابایی ندارد که بر هر سالکی معراجی قائل شود و اسب جان را براق جان نیز بنامد:

عشق است براق جان در این راه
تن کیست طفیلی‌ای به فتراک
آن لحظه که جان شود خرامان
در هودج کبریا بر افلاک،
بر نغمهٔ ارغنون توحید
رقاص چو صوفیان چالاک
(عطار نیشابوری، ۱۳۷۳: ۳۹۸)

تصویر شماره ۱۲، معراج سلطان محمد، کتابخانه بریتانیا

(<https://picryl.com/media/miraj-by-sultan-muhammad-6d4927>)

۷-۲. دیگر اسبان معنوی

اندیشه سفر به جهان ماوراء و بازدید از جهانی که روح پس از مرگ راه بدانجا می‌سپارد، اندیشه بدیعی نبود. در کتاب مقدس به اسبانی اشاره می‌رود که فرشتگان الهی بر آن‌ها سوار شده و بر زمین هبوط کرده بودند. در سفر زکریای نبی که در بین سال‌های ۵۱۸ تا ۵۲۰ به نگارش درآمده است، رؤیای زکریا خطاب به مؤمنان بنی اسرائیل چنین بیان می‌شود: «در روز بیست و چهار ماه یازدهم، یعنی ماه شباط، در دومین سال سلطنت داریوش، در رؤیای شب پیام دیگری از جانب خداوند به زکریا رسید. در دره‌ای در بین درختان، فرشته‌ای را سوار بر اسبی سرخ‌رنگ دیدم. پشت سر او اسب‌هایی به رنگ‌های قرمز، زرد و سفید ایستاده بودند. از فرشته پرسیدم: ای آقای من، این اسب‌ها برای من هستند؟ او جواب داد من به تو نشان می‌دهم. سپس فرشته به من گفت که خداوند آنها را فرستاده است تا زمین را تفتیش کنند (کتاب مقدس، ۲۰۰۷ م.: ۱۰۶۶).

و در داستان ایلیا به ارباب آتشی برمی‌خوریم که او را به آسمان می‌برد:

«زمانی رسیده بود که خداوند می‌خواست ایلیا را با گردبادی به آسمان ببرد. هم‌چنان‌که به راه رفتن و گفت‌وگو ادامه می‌دادند، ارباب آتشین و اسب‌های آتشین ایشان را از هم جدا کردند و ایلیا در گردبادی به آسمان برده شد. ایلیشع این را دید و فریاد برآورد: "ای پدرم، ای پدرم، ای مدافع نیرومند اسرائیل، تو رفتی!" و پس از آن ایلیا را هرگز ندید» (همان: ۳۱۲ و ۳۱۳).

اندیشه و انگاره اسبان معنوی، منحصر به براق یا اسبان ملایک نبود، در ادبیات عرفانی تأویلاتی از اسبان را می‌بینیم که انگشت اشاره به نفس آدمی‌زاد دارند. مثنوی معنوی مشحون از چنین نکاتی است که از زبان مولوی به بیانی دل‌کش سروده شده‌اند. همین اندیشه اسبان فرشتگان را در نام فرس‌الحیات، اسب جبرئیل ملک مقرب الهی در اسلام می‌شود،

مشاهده کرد؛ چنان که در مثنوی معنوی می‌بینیم:

سبزه رویاند ز خاکت آن دلیل
سبزه گردی تازه گردی در نوی

نیست کم از سمّ اسب جبرئیل
گر تو خاک اسب جبریلی شوی

(مولوی، ۱۳۹۰، دفتر دوم: ۴۷۵)

مولوی در دیوان شمس نیز از فرس‌الحویات نام می‌برد. از اسب جبریلی که در باطن هر کسی وجود دارد. مفهوم سخن مولوی نفس انسانی است، آنجا که می‌گوید:

گفتم اگر بیابمت، من چه کنم شراب را
خامش باش ای سقا کاین فرس‌الحویات تو

نیست روا تیممی، بر لب نیل و بر ارس
آب حیات می‌کشد، بازگشا از او جرس

(مولوی، ۱۳۶۶: ۴۹۳)

صد عزیمت می‌کنی بهر سفر
زان بگرداند به هر سو آن لگام

می‌کشاند مر تو را جای دگر
تا خبر یابد ز فارس اسب خام

اسب زیرک‌سار زان نیکویی است
کاو همی‌داند که فارس بر وی است

(مولوی، ۱۳۹۰، دفتر دوم: ۲۵۴)

مولوی اشاره به اسبانی زیرک‌سار دارد که سالک را در سیر و سلوک به مقصد حقیقت راهبر باشند. در داستان ترک و درزی نیز مراد مولوی از اسب باخته‌شده ترکی که با خنده اسب و اسبابش را می‌بازد، ایمان است:

چون که بنهاد آن قبا درزی ز دست
اسب را بر باد داد آن ترک مست

(همان، دفتر ششم: ۱۱۱۶)

۳. نتیجه‌گیری

بررسی نمادین جایگاه اسب و اسب بالدار در فرهنگ، مذهب و افسانه‌های ایرانی نشان می‌دهد که این حیوان از دوران باستان تا عصر اسلامی، همواره جایگاهی نمادین، فراتر از نقش فیزیکی و کاربردی خود داشته است. در سنت‌های کهن پیش از اوستا، اسب در هنر تصویری و روایت‌های اسطوره‌ای، به‌ویژه در قالب اسب بالدار، جلوه‌ای آسمانی و فرابشری یافته است. این تصویر در اوستا نیز با روایت‌هایی همچون گردونه‌ی سروش، نبرد تیشتر و اپوش، و نمازهای ارتشتاران ادامه می‌یابد که در آن اسب نه تنها موجودی مقدس، بلکه واسطه‌ای میان جهان خاک و آسمان است. در دوره اسلامی، این جایگاه نمادین نه تنها تضعیف نمی‌شود، بلکه با بار معنایی تازه‌ای در حوزه‌ی دینی، عرفانی و حماسی تثبیت می‌گردد. در قرآن، احادیث و متون دینی، اسب با مفاهیمی چون جهاد، نجابت و پاداش اخروی پیوند می‌خورد. نمونه بارز آن، اسب پیامبر اسلام در روایت معراج (بُراق) است که شباهت‌هایی با سنت اسب‌های بالدار اسطوره‌ای دارد. در عرفان اسلامی، اسب به صورت تمثیلی، مرکب سلوک و حرکت روح به سوی حقیقت تعبیر می‌شود، چنان‌که در متون صوفیانه، اسب نفس، عقل یا اراده را نمایندگی می‌کند. در ادبیات حماسی نیز، اسب‌هایی چون رخس در شاهنامه، هم‌پای قهرمانان، به موجوداتی با هویت مستقل بدل می‌شوند. بدین‌سان، اسب و اسب بالدار در فرهنگ ایرانی نه صرفاً حیواناتی نجیب، بلکه

نمادهایی چندلایه و میان‌فرهنگی‌اند که از ایران باستان تا عصر اسلامی، حامل مضامینی چون قدرت، معنویت، پیوند زمین و آسمان، و گذر از عالم ماده به عالم معنا بوده‌اند. استمرار این نماد در متون، تصاویر و باورهای ایرانی، نشان‌دهنده‌ی ژرفای جایگاه آن در ذهنیت تاریخی و فرهنگی ایران است.

منابع

قرآن کریم.

- ابن سینا (بی‌تا). *معراج‌نامه*، تصحیح غلامحسین صدیقی. تهران: انجمن آثار ملی.
- آملی، شمس‌الدین محمد بن محمود (۱۳۷۷ ق.). *نفایس‌الغنون و عرایس‌العیون*، به کوشش ابوالحسن شعرانی، چاپ سنگی. تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- انصاری، خواجه عبدالله (۱۳۷۱). *کشف‌الأسرار و عده‌الابرار*، به کوشش علی اصغر حکمت. تهران: امیر کبیر.
- ایاز، حمید؛ موسوی سیرجانی، سهیلا (۱۳۹۷). «تطبیق مفاهیم نمادین اسب در آثار حماسی، غنایی و عرفانی با تکیه بر شاهنامه فردوسی، *خمسۀ نظامی و مثنوی مولوی*». *مجله سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)* شماره ۴۲، صص: ۲۸۴-۲۶۳.
- بهار، مهرداد؛ کسرائیان، نصرالله (۱۳۸۷). *تخت جمشید*. تهران: آگاه.
- پورداوود، ابراهیم (۱۳۹۰). *فرهنگ ایران باستان*. تهران: دنیای کتاب.
- تاجیک محمدیه، حسن؛ رادمش، عطا محمد؛ چترایی، مهرداد (۱۳۹۸). «*تحلیل تمثیل‌های نمادین اسب در شاهنامه فردوسی*». *مجله تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی*. شماره ۳۹، صص ۲۷-۸.
- جعفری دهکردی، ناهید (۱۳۹۶). *از سمند رزم تا اسبان جان، اسب در اندیشه و هنر ایرانی از عصر باستان تا صفویه*. تهران: تایماز.
- جعفری دهکردی، ناهید، ایزدی دهکردی، سیده مریم و کریمی، صفورا. (۱۴۰۱). *نمودهای بصری سیمای پیامبر اسلام (ص)* در نسخه خطی *جامع‌التواریخ رشیدی ایلخانان، نگارینه هنر اسلامی*، ۹ (۲۳): ۱۹۴-۱۸۰.
- جلالی نائینی، سید محمد رضا (۱۳۸۵). *گزیده سرودهای ریگ و د.* تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- خاقانی شروانی (۱۳۸۶). *تحفه‌العراقین*، به کوشش یوسف عالی عباس آباد. تهران: سخن.
- دارمستتر (۱۳۸۸). *مجموعه قوانین زردشت یا وندیداد اوستا*، ترجمه موسی جوان. تهران: دنیای کتاب.
- دوستخواه، جلیل (۱۳۸۸). *اوستا*، ج ۱. تهران: مروارید.
- راشد محصل، محمد تقی (۱۳۸۲). *سروش یسن*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- راشد محصل، محمد تقی (۱۳۸۹). *دینکرد هفتم*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رحیم‌پور، شهدخت (۱۳۹۴). «*بررسی جایگاه اسب از اسطوره تا تداوم نقش آن بر فرش*». *فصل‌نامه نگارینه هنر اسلامی*. شماره ۶، صص: ۳۷-۲۱.
- رسمی، عاتکه (۱۳۹۱). *از اسب بالدار افلاطون تا طوطی‌جان مولانا. زبان و ادب فارسی (نشریه سابق دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز)*، ۶۵ (۲۲۵): ۴۵-۶۴.
- سجادی، سید جعفر (۱۳۷۳). *فرهنگ معارف اسلامی*. تهران: انتشارات کومش.
- سمسار، محمد حسن (۱۳۴۳). «*اهمیت اسب و تزئینات آن در ایران باستان*»، *بخش چهارم، هنر و مردم*، دوره ۲ و ۳. شماره ۲۵، صص ۲۶-۱۵.
- صالح‌پور، زینب (۱۳۸۶). «*اسب در فرهنگ ایرانی*». *نحوای فرهنگ*. شماره ۴، صص ۱۶۲-۱۵۵.

- عناصری، جابر (۱۳۸۳). «ذوالجناح اسبی از نژاد اسبان آسمانی». فصلنامه دنیای اسب. سال اول. شماره ۱، صص ۳۸-۴۹.
- فخر مدبر، محمد بن منصور بن سعید، ملقب به مبارکشاه (۱۳۴۶). *آداب الحرب و الشجاعه*. به تصحیح و اهتمام احمد سهیلی خوانساری. تهران: اقبال.
- فریدنژاد، شروین (۱۳۸۴). «اسب و سوار در هنر ساسانی»، کتاب ماه هنر، شماره ۸۹ و ۹۰. صص: ۱۵۴-۱۴۸.
- فریه، ر. دبلیو (۱۳۷۴). *هنرهای ایران*، ترجمه پرویز مرزبان. تهران: فرزبان.
- فکری پور، کتایون و شریفیان، فریبا. (۱۴۰۲). نمادشناسی اسب بالدار در ایران باستان مطالعه موردی مهری از موزه بوعلی سینای همدان، پژوهشنامه فرهنگ و زبان‌های باستان، ۴(۲): ۱۳۱-۱۰۹.
- قلی‌زاده، خسرو (۱۳۸۸). «اسب در اساطیر هند و اروپایی»، مجله مطالعات ایرانی. شماره ۱۶، صص: ۲۳۲-۱۹۹.
- کتاب مقدس (۲۰۰۷ م). بی‌جا: استانبول.
- گیرشمن، رمان (۱۳۷۱). *هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی*، ترجمه عیسی بهنام. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ماحوزی، مهدی (۱۳۷۷). «اسب در ادبیات فارسی و فرهنگ ایرانی». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران. شماره‌های ۲ و ۳. صص: ۲۳۵-۲۰۹.
- مارزلف، اولریش (۱۳۷۶). *طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی*، ترجمه کیکاووس جهاننداری. تهران: سروش.
- مولوی، شمس‌الدین محمد (۱۳۶۶). *دیوان شمس*. مقدمه و شرح بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: جاویدان.
- مولوی، شمس‌الدین محمد (۱۳۹۰). *مثنوی معنوی*، تصحیح و تحشیه محمد روشن. تهران: دنیای نو.
- نظامی گنجوی، الیاس (۱۳۸۶). *کلیات، جلد اول (مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون)*. تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: زوار.
- نظامی گنجوی، الیاس (۱۳۸۶). *کلیات، جلد دوم (هفت پیکر، شرفنامه، اقبالنامه)*. تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: زوار.
- نوری، محمد (۱۳۸۵). «اخلاق و عرفان تمثیلی: بررسی اسب به عنوان یک نماد معنوی». مجله اخلاق، شماره ۴، صص ۸۷-۵۷.

واعظ کاشفی، ملامحسن (۱۳۱۲ ق.). *تفسیر حسینی یا تفسیر مواهب علیه*. بمبئی: مطبعة محمدی.

<https://thetalmud.blog/2012/05/18/iranica-antiqua-47-more-on-the-hebrew-inscription-on-ardashirs-tunic/>

<https://picryl.com/media/miraj-by-sultan-muhammad-6d4927>

<https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W602/description.html>

<https://thetalmud.blog/2012/05/18/iranica-antiqua-47-more-on-the-hebrew-inscription-on-ardashirs-tunic>

<https://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/07/a-khamsah-ascribed-to-the-painter-bihzad-add-25900.html>

An analysis of the position of horses and especially winged horses in Iranian myths, religion and culture

References

Holy Quran.

Ibn Sina (n.d.). *Mirajnameh (Book of Ascension)*¹, edited by Gholamhossein Sedighi. Tehran: Anjoman-e Athar-e Melli (National Heritage Association).

- Amoli, Shams al-Din Mohammad ibn Mahmoud (1377 AH). *Nafayes al-Funun wa Arayes al-Uyun* (Treasures of Arts and Brides of Springs)², effort by Abolhassan Sharani, lithograph print. Tehran: Ketabforoushi Eslamieh (Eslamieh Bookstore).
- Ansari, Khwaja Abdullah (1371 SH). *Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar* (Discovery of Secrets and Provision of the Pious)³, effort by Ali Asghar Hekmat. Tehran: Amir Kabir.
- Ayaz, Hamid; Mousavi Sirjani, Soheila (1397 SH). "Adaptation of Symbolic Concepts of Horse in Epic, Lyrical, and Mystical Works with Emphasis on Ferdowsi's Shahnameh, Nezami's Khamseh, and Rumi's Masnavi." ⁴*Journal of Persian Prosody and Prose Stylistics (Bahare Adab)* No. 42, pp: 263-284.
- Bahari, Mehrdad; Kasaeian, Nasrollah (1387 SH). *Takht-e Jamshid (Persepolis)*. Tehran: Agah.⁵
- Pourdavoud, Ebrahim (1390 SH). *Farhang-e Iran-e Bastan (Culture of Ancient Iran)*. Tehran: Donyaye Ketab (World of Books).⁶
- Tajik Mohammadiyah, Hassan; Radmanesh, Ata Mohammad; Chatraei, Mehrdad (1398 SH). "Analysis of Symbolic Allegories of Horse in Ferdowsi's Shahnameh." ⁷*Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature*. No. 39. pp: 8-27.
- Jafari Dehkordi, Nahid (1396 SH). *Az Samand-e Razm ta Asban-e Jan, Asb dar Andisheh va Honar-e Irani az Asr-e Bastan ta Safaviyeh (From the Steed of War to the Horses of Life, The Horse in Iranian Thought and Art from Ancient to Safavid Era)*. Tehran: Taimaz.⁸
- Jafari Dehkordi, Nahid, Izadi Dehkordi, Sayyedah Maryam and Karimi, Safoora. (1401 SH). Visual Manifestations of the Image of the Prophet of Islam (PBUH) in the Jami' al-Tawarikh Manuscript of the Ilkhanids⁹, *Negarineh Honar-e Eslami (Journal of Islamic Art)*, 9(23): 180-194.
- Jalali Naeini, Sayyed Mohammad Reza (1385 SH). *Gozideh-ye Sorudha-ye Rigveda (Selected Hymns of Rig Veda)*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.¹⁰
- Khaqani Shirvani (1386 SH). *Tohfah al-Iraqayn (Gift of the Two Iraqs)*¹¹, effort by Yousef Ali Abbasabad. Tehran: Sokhan.
- Darmesteter (1388 SH). *Majmou'e Qavanin-e Zardosht ya Vendidad Avesta (Collection of Zoroaster's Laws or Vendidad Avesta)*¹², translated by Musa Javan. Tehran: Donyaye Ketab (World of Books).
- Doustkhah, Jalil (1388 SH). *Avesta, Vol. 1*. Tehran: Morvarid.¹³
- Rashed Mohassel, Mohammad Taghi (1382 SH). *Saroush Yasna*. Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies.¹⁴
- Rashed Mohassel, Mohammad Taghi (1389 SH). *Dinkard VII*. Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies.¹⁵
- Rahimpour, Shahdokht (1394 SH). "Investigating the Status of Horse from Myth to the Continuation of its Role on Carpet." *Fasnameh Negarineh Honar-e Eslami (Quarterly of Islamic Art)*. No. 6, pp: 21-37.
- Rasmi, Atefeh. (1391 SH). *Az Asb-e Baladar-e Aflatoon ta Tooti-e Jan-e Moulana (From Plato's Winged Horse to Rumi's Soul-Parrot)*. *Zaban va Adab-e Farsi (Former Publication of Tabriz University's Faculty of Literature)*, 65(225): 45-64.
- Sajjadi, Sayyed Jafar (1373 SH). *Farhang-e Ma'aref-e Eslami (Dictionary of Islamic Knowledge)*. Tehran: Koumesh Publications.¹⁸
- Semsar, Mohammad Hassan (1343 SH). "The Importance of Horse and its Decorations in Ancient Iran,"¹⁹ Part Four, *Honar va Mardom (Art and People)*, Vol. 2 and 3. No. 25, pp: 15-26.
- Salehpour, Zeinab (1386 SH). "Horse in Iranian Culture." *Najvaye Farhang (Whisper of Culture)*. No. 4, pp: 155-162.
- Anasseri, Jaber (1383 SH). "Dhu al-Janah: A Horse from the Race of Heavenly Horses." *Fasnameh Donyaye Asb (Quarterly of the World of Horses)*. First Year. No. 1, pp: 38-49.
- Fakhr-e Modabber, Mohammad ibn Mansour ibn Saeed, known as Mobarakshah (1346 SH). *Adab al-Harb wa al-Shuja'ah (Etiquette of War and Bravery)*.²² Edited and supervised by Ahmad Soheili Khansari. Tehran: Iqbal.
- Faridnejad, Sharvin (1384 SH). "Horse and Rider in Sasanian Art," *Ketab-e Mah-e Honar (Art Monthly Book)*, No. 89 and 90. pp: 148-154.
- Ferrier, R. W. (1374 SH). *Honarha-ye Iran (The Arts of Persia)*²⁴, translated by Parviz Marzban. Tehran: Farzan.

- Fekripoor, Katayoun and Sharifian, Fariba. (1402 SH). Symbolism of Winged Horse in Ancient Iran: A Case Study of a Seal from Bu-Ali Sina Museum, Hamadan *Pajoheshnameh Farhang va Zabanha-ye Bastan (Research Journal of Ancient Cultures and Languages)*, 4(2): 109–131.
- Gholizadeh, Khosrow (1388 SH). "Horse in Indo-European Myths," *Majaleh Motale'at-e Irani (Journal of Iranian Studies)*. No. 16, pp: 199-232.
- Holy Bible (2007 CE). Place Unknown: Istanbul. ²⁷
- Ghirshman, Roman (1371 SH). *Honar-e Iran dar Dowran-e Mad va Hakhamaneshi (The Art of Iran in the Median and Achaemenid Periods)*²⁸, translated by Isa Behnam. Tehran: Elmi va Farhangi Publications.
- Mahouzi, Mehdi (1377 SH). "Horse in Persian Literature and Iranian Culture." *Majaleh Daneshkadeh Adabiyat va Olum-e Ensani Daneshgah Tehran (Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran)*. Nos. 2 and 3. pp: 209-235.
- Marzolph, Ulrich (1376 SH). *Tabaqehbandi Ghessehha-ye Irani (Classification of Persian Tales)*³⁰, translated by Kikavous Jahandari. Tehran: Soroush.
- Molavi, Shams al-Din Mohammad (1366 SH). *Divan-e Shams (Collected Poems of Shams)*³¹. Introduction and commentary by Badiozzaman Forouzanfar. Tehran: Javidan.
- Molavi, Shams al-Din Mohammad (1390 SH). *Masnavi Ma'navi (Spiritual Couplets)*³², edited and annotated by Mohammad Roshan. Tehran: Donyaye No.
- Nezami Ganjavi, Elias (1386 SH). *Kolliyat, Vol. 1 (Makhzan al-Asrar, Khosrow va Shirin, Leyli va Majnun) (Complete Works, Vol. 1: Treasury of Secrets, Khosrow and Shirin, Layla and Majnun)*³³. Edited by Hassan Vahid Dastgerdi. Tehran: Zavvar.
- Nezami Ganjavi, Elias (1386 SH). *Kolliyat, Vol. 2 (Haft Peykar, Sharafnameh, Iqbalnameh) (Complete Works, Vol. 2: Haft Peykar, Sharafnameh, Iqbalnameh)*³⁴. Edited by Hassan Vahid Dastgerdi. Tehran: Zavvar.
- Nouri, Mohammad (1385 SH). "Ethical and Mystical Allegory: An Examination of the Horse as a Spiritual Symbol." *Majaleh Akhlagh (Journal of Ethics)*, No. 4, pp: 57-87.
- Vaez Kashafi, Mulla Mohsen (1312 AH). *Tafsir-e Hosseini ya Tafsir-e Mavaheb-e Aliyah (Hosseini Exegesis or Exegesis of Divine Gifts)*. Bombay: Mohammadi Press.
- <https://thetalmud.blog/2012/05/18/iranica-antiqua-47-more-on-the-hebrew-inscription-on-ardashirs-tunic/> 37
- <https://picryl.com/media/miraj-by-sultan-muhammad-6d4927> 38
- <https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W602/description.html> 39
- <https://thetalmud.blog/2012/05/18/iranica-antiqua-47-more-on-the-hebrew-inscription-on-ardashirs-tunic> 40
- <https://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/07/a-khamsah-ascribed-to-the-painter-bihzad-add-25900.html>
- An analysis of the position of horses and especially winged horses in Iranian myths, religion and culture.